

Шерипов Н.Т.

КОНСТИТУЦИЯ: ТҮШҮНҮГҮ, МАҢЫЗЫ, ФУНКЦИЯЛАРЫ

Шерипов Н.Т.

КОНСТИТУЦИЯ: ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ, ФУНКЦИИ

N.T. Sheripov

CONSTITUTION: CONCEPT, ESSENCE, FUNCTIONS

УДК: 34:342.4

Бул макалада Кыргыз Республикасынын Конституциясы Кыргызстандын негизги мыйзамы катары каралат. Конституциянын түшүнүгү, маңызы, функциялары жана түрлөрү каралат. Ошондой эле башка мамлекеттердин конституциялары да каралып изилденет.

Constitution of Kyrgyz Republic as basic law of the state is examined in this article. A concept, essence, functions and types of constitutions, is examined. And also examined and investigated to Constitution of other states.

Кириш түшүнүк. «Конституция» термини латын тилинен которгондо, түзүлүш, орнотуу дегенди түшүндүрөт. Азыркы замандагы конституциянын өзгөчө юридикалык күчкө ээ болгон, мамлекеттик эркти чектеп туруучу, элдин суверендүүлүгүн, укуктарын жана алардын кепилдигин, адамдардын укуктарынын баарынан бийик деңгээлде тураарын бекиткен мамлекеттин негизги мыйзамы катары түшүнүгү, XVIII-XIX кылымдарда эле Түндүк Америкада жана Европада болгон феодалдык башкаруу режимине каршы багытталган, буржуазиялык-демократиялык революциялардын учурунда пайда болгон. Бирок, мындай аталыштагы актылар, буга чейин эле кабыл алынып келинген. Биринчи буржуазиялык конституция – 1787-ж. АКШнын Конституциясы-уюштуруучулар тобу менен иштелип чыгып, мамлекетти түзүүчү штаттардын конституция-лык конвенттери менен ратификацияланган. Мамлекеттик бийликти конституция аркылуу чектеп туруучу саясий-укуктук режимди конституционализм деп аташат.

Конституциянын маңызы. Эгерде укук ар кандай коомдук күчтөрдүн, мамлекеттин жана коомдун ортосундагы компромиссти билдирсе, биринчи ирээтте, бул максатты конституциялык актылар ишке ашырат. Анткени, ал актыларда ар бир адамдын, ар кандай коомдук топтордун кызыкчылыктары камтылган. Идеалдуу түрдө, Конституция – бул бийлик менен элдин көпчүлүк менен азчылыктын, өзүнчө класстар менен калк катмарларынын балуулуктарын көрсөтүүнүн каражаты болуп саналат. Конституциянын күчү – коомдогу ар бири топтун ортосунда тең салмактуулукту камсыз кылуу болуп эсептелет. Мында, Конституциянын терең камтылган.

Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын мүчө-корреспонденти, юридика илимдеринин доктору, профессор Ч.И. Арабаев Конституциянын өзгөчө мааниси боюнча так жана дана төмөнкүнү айтат: «Кыргызстанда кабыл

алынган Конституция, Граждандык кодекс жана башка мыйзамдар, тийешелүү ченемдик укуктук актылар адам укуктарын урматтоого, мыйзам бийлигине, көп партиялуулукка, ошондой эле улуттардын тең укуктуулугуна, социалдык-экономикалык тутуму менчиктин ар кандай түрлөрүн жана алардын тең укукта корголушун кепилдикке алууга, эркин нарктык (рыноктук) экономикага багытталган»¹.

Конституциянын функциялары.

Конституциянын маңызы, анын функциялары аркылуу көрүнөт: уюштуруучу; жөнгө салуучу; аң-сезим-дүйнөгө көз караш; саясий-идеологиялык, коомдук туруктуулукту камсыз кылуу; каада-салттын жана модернизациянын биригүүсү; стратегиялык максатташтыруу; укукту, мыйзамды системазациялоо.

Теорияда мындан башка функциялар дагы кездешет. Мисалы, атактуу россиялык юрист-окумуштуу С.А. Авакьян уюштуруучу, сырткы саясий, идеологиялык, юридикалык функцияларды атайт². Кыргызстандын белгилүү юрист-окумуштуусу С.С. Сооданбеков юридикалык, уюштуруучу, саясий жана идеологиялык функцияларды бөлүп көрсөтөт³.

Конституция, коомдун жана мамлекеттин байтүп негиздерин, анын башапкы принциптерин жана институттарын түзүүчү акт болуп саналат.

Конституциялык жөнгө салуунун предмети болуп, мамлекет, бийлик жана жалпы коом эсептелет. Конституция бийликтин территориалдык, уюштуруучулук формаларын, адамдардын ага кирүү жолдорун жана алардын укуктук абалын бекитет, мамлекеттин дүйнөдөгү ордун көрсөтөт. Конституциядан көлөмдүү актылар көп, бирок, алардын бири дагы Конституциядай масштабдуу жөнгө салуу предметине ээ эмес. Ал актылар жөнгө салуучу карым-катнаштар, Конституция жөнгө салуучу карым-катнаштардан келип чыгат. Ошондуктан, Конституцияны эң негизги уюштуруучу акт катары кароого болот.

Конституция жалгыз гана коомдук жана мамлекеттик институттарды уюштурбастан, алардын иш-

¹ Арабаев Ч.И. Кыргыз Республикасынын Жарандык укугу: Окуу китеп, 1-б. – Б.: «Нур-Ас» басма үйү, 2009-ж. – 3 б.

² С.А. Авакьян. Конституционное право России: учеб. курс: в 2 т. Т. – М., 2005-ж. – 138-144 б.

³ С.С. Сооданбеков, М.К. Укушев. Конституционное право Кыргызской Республики: (Общая и особенная часть). - Б.: 1999. – 92-92 б.

аракетин укуктарды, эркиндиктерди, милдеттерди, ыйгарым укуктарды, тыноу салууларды, мажбурлоо чараларын бекитүү аркылуу жөнгө салат.

Конституциянын атайы белгиленген аң-сезим дүйнөгө көз караш функциясы бар. Дүйнөгө көз караш деп, дүйнөнүн түзүлүшү, андагы адамдын орду жана анын өзүн кандай алып жүрүүсү тууралуу идеялардын, көз караштардын системасын айтабыз. Конституцияда коомдо үстөмдүк кылуучу моралдык түзүлүштөр көрсөтүлөт. Конституциянын жардамы менен, анда таралган улуттук, диний, этникалык ж.б. маданий баалуулуктарды укуктун тилине которуу жүргүзүлөт.

Конституциянын саясий – идеологиялык функциясы аң-сезим-дүйнөгө көз караш функциясынын уландысы болуп саналат. Анын маңызы, Конституция аркылуу саясий карым-катнаштарды жөнгө салуу жана белгилүү бир идеологияны тандоо менен түшүндүрүлөт. Саясат – бийлик менен класстардын, коомдун башка топторунун кызыкчылыктарынын байланышын, алардын азыркы коомдук тартипке болгон мамилесин билдирет. Саясий кызыкчылыктар, аларды идеологиялык жактан көрсөтүүнү талап кылат.

Идеология, дүйнөгө көз караштын формасы катары, жеке, класстык, топтук, көз караштардын системасын түшүндүрөт. Коомдук-мамлекеттик түзүлүштү, андагы адамдардын, уюмдардын ордун бекитүү менен Конституция белгилүү бир идеологияны тандайт.

Конституция – улуттук укукту системага келтирүүнүн негизи болуп саналат. Ал, анын структурасын аныктап, мыйзамдын өз алдынча бөлүктөрүнүн, өз алдынча укук тармактарынын келишпестиктерин жоёт. Конституция өзүнө мыйзам чыгаруучуга, укук колдонуучуларга жана башка укуктун субъектилерине милдеттүү болгон укуктук үлгүлөрдү, эталондорду камтыйт.

Жыйынтык түшүнүк: Конституция – мамлекеттик, коомдук институттарды түзүүгө, алардын иш-аракетин жөнгө салууга, укукта акыл-ой дүйнө тааным, саясий-идеологиялык, жана башка баалуулуктарды көрсөтүү, үрп-адатты жана модернизацияны бириктирүү, мыйзамды системага келтирүүгө багытталган коомдун негизги мыйзамы⁴.

Конституциянын түрлөрү.

Ар кайсы мамлекеттердин, мамлекет сымал түзүлүштөрдүн Конституциялары ар кандай себептерден улам бири-биринен айырмаланат. Конституционализмдин теориясында конституциянын түрлөрү, билдирүүнүн формасына, күчүнө, кабыл алуу тартибине жана субъектисине, мазмунуна жараша бөлүнөт.

Конституциянын билдирүү формасы. Билдирүү формасына жараша жазылган жана жазылбаган конституциялар бөлүнөт.

Жазылган конституция – конституциялык маанидеги суроолордун бардыгын жөнгө салуучу ченемдик укук актысы болуп саналат. Жазылган конституция бирдиктүү жана жалгыз акт боло алат (мисалы, АКШнын Конституциясы). Бирок, конституция бири-бирин толуктап туруучу, формалдуу түрдө бирдиктүү конституциянын бөлүктөрү болуп саналган бир нече актылардан (бөлүктөрдөн) турат акт болуп дагы саналат. Мисалы, Франциянын Конституциясы 1958-жылдагы Конституциядан, 1789-жылдагы Декларациядан жана 1946-жылдагы Конституциянын преамбуласынан турат.

Жазылбаган конституция – мыйзамдардын, сот актыларынын, жана үрп-адаттардын жыйындысынан турат (мисалы, Улуу Британиянын, Жаңы Зеландиянын конституциясы⁵). Жазылбаган конституцияны түзүүчү булактар ар бири өз алдынча өз өлкөсүнүн коомдук-мамлекеттик жашоосунда бир бүтүн модельди бере албайт. Алар формалдуу түрдө бир бүтүн актынын чегинде байланышкан эмес жана алар башка укук булактарынан юридикалык күчү боюнча бөлүнөт.

Конституциялык абалдардын күчү. Конституциялык ченемдердин күчүнө карата, конституция чыныгы жана фиктивдүү болуп бөлүнөт. Чыныгы конституция – абалдары чындыкка ашырылган конституция, ал эми юридикалык жана фактылык конституция бири-бирине дал келет.

Фиктивдүү конституция чындыгында жокко эссе болгон же болбосо, практикада конституциялык моделден өзгөчөлөнгөн принциптерди жана институттарды бекитет. Жашоодо бардык жагынан чыныгы же фиктивдүү конституцияны кездештирүү кыйын. Ошондуктан, чындык жана фиктивдүүлүк жагынан өз алдынча конституциялык ченемдерди жана институттарды баалоо маанилүү.

Кабыл алуу субъектилерин. Кабыл алган субъектилерге карата конституция белекке берилген жана элден чыккан болуп бөлүнөт. Белекке берилген конституция мамлекет башчысынын (бийликтин жогорку аткаруу органынын) актысы менен күчүнө киргизилет. Мисалы, Катар өлкөсүнүн Конституциясы. Белекке берилген конституция болуп, 1906-жылы россиялык императордун актысы менен күчүнө киргизилген Россия империясынын негизги мыйзамы эсептелет. Элдик конституция референдум, парламент, конституцияны кабыл алуу үчүн түзүлгөн бийликтин жогорку органы аркылуу кабыл алынат.

Кабыл алуу тартиби. Кабыл алуу тартибине карата баардык конституциялар ийкемдүү жана катал болуп бөлүнөт. Ийкемдүү конституция – мамлекеттин башка мыйзамдарды сыяктуу эле кабыл алынган жана өзгөртүлгөн башкы мыйзам. Катаал конституция – өлкөнүн башка мыйзамдарына караганда катаалыраак кабыл алынган жана өзгөр-

⁴ Караңыз: О понятии и сущности конституции см: Ж.И. Овсяян. Понятие и сущность конституции // Северокавказский юридический вестник. 2000-ж. №1. – 3-28 б.; В.Е. Чиркин Конституция: российская модель. М., 2002-ж.; Т.Я. Хабриева., В.Е. Чиркин. Теория современной конституции. – М., 2005-ж.

⁵ Караңыз: Конституции зарубежных государств / сост. В.В. Маклаков. – М., 1996-ж. – 57-87 б.

түлгөн негизги мыйзам. Конституциянын катаалдаштырылган өзгөртүлүүсү мамлекетте ар кандай себептер менен түшүндүрүлөт. Алардын арасында – саясий жана экономикалык жактан басымдуулук кылган коомдогу белгилүү бир топтордун конституциянын өзгөрбөстөн туруусуна, анын бекемдүүлүгүн камсыз кылууга, мамлекеттин жана коомдун бекемдүүлүгүнө умтулуусу. Көпчүлүк жазылган конституциялар кабыл алуу тартиби боюнча катал болуп эсептелет.

Конституциянын мазмуну. Кээде, конституцияны түрлөргө бөлүүнүн негизинде анын мазмунундагы өз алдынча элементтерди коюшат. Мисалы, конституцияда бекитилген мамлекеттин түзүлүш формасы боюнча (унитардык, федеративдик мамлекеттердин, федерациянын субъектилеринин конституциялары); башкаруу формасын боюнча (президенттик, парламенттик, чектелген монархиялык республикалардын конституциялары).

Рецензент: к.ю.н., доцент Базарбай уулу Э.